

Олег Машевський,
*доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Андрій Бойко,
*магістр,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (2003-2014 рр.)

***Анотація.** У статті досліджується вплив європейської інтеграції Турецької Республіки на формування зовнішньополітичного курсу країни в період діяльності урядів Реджепа Ердогана (2003 – 2014 рр.). У контексті впливу на формування зовнішньополітичного курсу країни розглянуто значення європейської інтеграції у процесі змін особливостей внутрішньополітичного життя Туреччини. Акцентовано увагу на засадах зовнішньополітичної концепції Ахмета Давутоглу та її впливу на хід європейської інтеграції Турецької Республіки.*

***Ключові слова:** Туреччина, Європейський Союз, Ахмет Давутоглу, Реджеп Ердоган, європейська інтеграція.*

Процес європейської інтеграції Турецької Республіки є однією з найскладніших тем в історії міжнародних відносин. Історія вступу будь-якої країни до складу ЄС викликає великий інтерес у фахівців. У випадку із Туреччиною така зацікавленість обумовлюється також й істотною кількістю проблем та особливостей, які пов'язані із процесом вступу цієї країни до ЄС. Серед таких варто згадати і географічне розташування Туреччини, більша частини якої знаходиться в Азії, і порівняно велику кількість населення країни, яке є, безперечно, носієм іншої, відмінної від загальноєвропейської культури та сповідує іслам тощо. Зовнішньополітичні проблеми Туреччини

також слугують важливою перепорою на шляху країни до повноправного членства у ЄС. Основними поміж них є: питання щодо визнання геноциду вірмен в Османській імперії (1915 р.) та похідна від цього проблема відносин з Вірменією; проблема навколо острову Кіпр; існуючі незгодженості у грецько-турецьких відносинах щодо Егейського моря тощо.

Туреччина у своїй європейській інтеграції пройшла складний шлях від країни до європейських перспектив якої ставились відверто зневажливо до повноцінного кандидата на вступ до ЄС [1]. За цей час Турецька Республіка зазнала помітних змін. Більше того, значні зміни відбулись й у самому ЄС включно з його істотним розширенням [2, с. 3].

У пропонованій статті робиться спроба дослідити вплив євроінтеграційного процесу на зовнішню політику Туреччини в період урядування Реджепа Ердогана (2003 – 2014 рр.). Задля досягнення поставленої мети потребують висвітлення й певні особливості внутрішньополітичного життя держави та окремі аспекти процесу реформування Туреччини.

Тема зовнішньої політики Турецької Республіки часів правління Партії справедливості та розвитку загалом є достатньо актуальною поміж істориків та політологів. Особливу увагу дослідники зосереджують на процесі європейської інтеграції цієї країни. Під час написання цієї роботи були використані дослідження наступних авторів, що представляють історіографічні школи різних країн світу: Н. Точчі [3], Ю. Кудряшової [4], В. Аваткова [5], С. Корнелла [6], Д. Шенкленда [7] тощо.

Період після завершення «холодної війни» є вкрай важливим для розуміння зовнішньополітичних орієнтирів та концепцій урядів Р. Ердогана. Починаючи від 1991 р. Туреччина знаходилась у пошуках нової стратегії регіональної та глобальної зовнішньої політики. Така ситуація була зумовлена тим, що під час існування біполярного світу, Анкара виконувала роль східного форпосту НАТО у протистоянні із СРСР. Одразу після колапсу Радянського Союзу необхідність такої ролі Туреччини зійшла нанівець.

Починаючи з цього часу турецькі правлячі кола знаходились у процесі пошуку та розробки нового зовнішньополітичного курсу, який би відповідав сучасним міжнародним реаліям. Завершення «холодної війни», а також розпад Югославії змусили Туреччину безпосередньо зіштовхнутися з цілою низкою проблем та відкритих конфліктів балканського, кавказького та центральноазійського регіонів [3, с. 66].

З 1992 р. одним з головних пріоритетів політичного керівництва Туреччини стало прагнення переконати західні країни та, особливо ЄС, у тому, що саме Анкара, завдяки своєму глибокому історичному та культурному зв'язку з різними регіонами зможе стати важливим партнером для налагодження продуктивних контактів насамперед з країнами, які до цього знаходились у сфері впливу СРСР. Задля цього Анкарі потрібно було знайти підхід для вирішення таких важливих міжнародних проблем, як: вирішення кіпрського питання, пошук компромісу у відносинах із Вірменією, захист боснійського населення колишньої Югославії тощо. Необхідно пам'ятати і про те, що саме Туреччина була технологічним лідером ісламського світу [8, с. 25], що також збільшувало авторитет країни у міжнародному вимірі.

Колишній міністр закордонних справ Туреччини (1997 – 2002) Ісмаїл Джем був одним з перших політиків, хто звернув увагу на необхідність перегляду та кардинальної зміни зовнішньополітичного курсу держави. Скоріш за все, саме йому належить ідея поступового замирення з усіма сусідніми державами, яка пізніше стала важливою складовою частиною концепції «нуль проблем з сусідами» [1], автором якої став відомий вчений та дипломат Ахмет Давутоглу, який тривалий час очолював міністерство закордонних справ уряду Реджепа Ердогана.

А. Давутоглу підкреслював і те, що зовнішня політика Туреччини спрямована, передусім, на адаптацію країни у новому міжнародному середовищі [9, с. 865]. Це справді так, адже міжнародна ситуація навколо Туреччини протягом останніх двох десятиріч змінилася докорінним чином.

Такі події, як перша війна у Перській затоці (1990 р.), колапс Радянського Союзу і завершення протистояння між СРСР та США (1991 р.), війна в Іраку (2003 р.), початок Арабської весни (2010 р.) мали великий вплив на формування міжнародних відносин у важливих для Туреччини регіонах. Помітними чинниками формування нових зовнішньополітичних пріоритетів Анкари стали й значні зміни в економічній, внутрішньополітичній та соціальній сферах країни [3, с. 66].

Туреччина була важливою країною для Європи ще від часів існування Османської імперії. Завдяки війнам, дипломатії, торгівлі, мистецтву відносини між європейськими країнами та Портою досить часто були інтенсивними та взаємовигідними [10]. Турецька Республіка тривалий час була важливим партнером і для ЄС, в першу чергу як потенційний субрегіональний економічний лідер та країна, яка б могла підтримувати стабільність одразу в декількох регіонах, розташованих поблизу кордонів ЄС. До того ж входження Туреччини до складу ЄС могло забезпечити енергетичну незалежність об'єднаної Європи [4, с. 208].

ЄС також розраховувало на культурні та економічні зв'язки Туреччини в інших регіонах, зокрема у Центральній Азії [4, с. 209]. Однак в цій ситуації виникає питання про те, наскільки турецькі правлячі кола були готові виступити лише у якості посередника між Європою та Азією, адже А. Давутоглу неодноразово підкреслював те, що Туреччина буде відмовлятися від традиційного позиціонування себе як моста між різними регіонами [11]. Більше того, турецький дипломат зазначав, що країни Заходу тривалий час просто використовували Турецьку державу задля досягнення власних геостратегічних цілей у якості стримуючого сусіда країн, що становлять загрозу для демократичного світу [11]. Уряд Р. Ердогана став значно амбіційнішим у своїх зовнішньополітичних проектах у порівнянні з його попередниками і роль моста вже не розглядалась в Анкарі як головний пріоритет [12, с. 180].

У середині ЄС також точилася дискусія навколо питання європейської інтеграції Туреччини. Так, наприклад, офіційні представники Німеччини та Франції були налаштовані проти ймовірного вступу Турецької Республіки до ЄС [13], а німецький політолог Александр Рар відкрито заявив про те, що Туреччина ніколи не стане частиною об'єднаної Європи [14]. В той самий час інші представники європейської спільноти говорили про необхідність та реальність вступу офіційної Анкари до ЄС. Про це, наприклад, заявив у 2004 р. тодішній президент Європейської комісії Романо Проді під час свого візиту до Туреччини [15].

Після вдалого початку переговорів процес євроінтеграції загальмував у 2005 р. Потрібно зазначити, що подібні спроби входження країн до складу ЄС завжди закінчувався успішно, окрім випадку із Туреччиною. Це також є одним з негативних аспектів для турецької сторони.

Від початку керівництва ПСР Р. Ердоган підкреслював те, що вступ до ЄС є головним зовнішньополітичним пріоритетом країни [7, с. 362]. Така позиція майбутнього голови уряду знайшла підтримку у значної частини населення Туреччини, яка представляла різні соціальні прошарки суспільства. Майже відразу після приходу до влади у 2003 р. ПСР розгорнула масштабний процес реформ у державі, направлений, у тому числі, й на євроінтеграційну перспективу.

Багато спостерігачів розцінили перемогу ПСР на парламентських виборах 2002 р. як справжній триумф демократії у Туреччині. Це було пов'язано із тим, що традиційним для Республіки був істотний вплив військових на політичні процеси та їх бажання втілювати світські цінності інколи недемократичними методами. Партія Р. Ердогана запропонувала значно зменшити цей вплив. Були проведені зміни у юридичній базі країни саме для обмеження впливу генералітету. Так, наприклад, до Ради національної безпеки вперше були запрошені цивільні. Крім того, авторитет військових у суспільстві було зменшено шляхом вдалого використання внутрішніх ЗМІ та проведенню судових процесів над державними

заколотниками з числа високопоставлених військових [16, с. 40]. Таким чином було проведено радикальні внутрішньополітичні зміни життя країни, які значно вплинули на процес формування та проведення зовнішньополітичного курсу урядів Р. Ердогана. В історіографії також побутує думка про те, що сам режим Р. Ердогана варто розглядати в тому числі і як експеримент із мирної зміни державних еліт [5] у країні, яка знаходиться у надзвичайно складному геополітичному регіоні.

За політичною спрямованістю, ПСР була консервативною партією. Щодо існування й ступеню впливу на партійну політику ісламістських поглядів точаться дискусії. Так, наприклад, деякі автори стверджують, те, що ПСР не можна вважати ісламістською політичною силою, адже в її програмі відсутні релігійні тези, за тривалий час перебування при владі відкрито не проголошувалися ісламістські ідеї та не було прийнято жодних законів на основі релігійних текстів [17, с. 30]. Важливим у цьому контексті є також факт того, що уряд Р. Ердогана тривалий час підтримував дружні відносини з Ізраїлем, що лише засвідчує обмежений вплив релігійного чинника на політику ПСР. З іншої точки зору, А. Давутоглу у своїх статтях неодноразово згадує важливий об'єднуючий вплив ісламу [18] та загальне значення цієї релігії для Туреччини. Іслам, за його поглядами, є джерелом легітимності та спільної сили для населення [19, с. 8] всього регіону.

Під час свого приходу до влади у 2003 р. ПСР зосередила свої зусилля на гармонізації відносин з ЄС [6, с. 14]. Проте, вже у цей час відбувались певні загострення зовнішньополітичної ситуації навколо Туреччини, які, безперечно, викликали занепокоєння в ЄС: криза відносин з Ізраїлем, існування певних симпатій до диктаторського режиму Омара аль-Башира у Судані, складні відносини з Вірменією, Грецією та Кіпром тощо.

З того часу, коли Р. Ердоган сформував свій уряд, політичний ландшафт Туреччини змінився радикальним чином, проте зміни, які проводила правляча ПСР проходили поступово та обережно. Завдяки абсолютній

більшості у парламенті було проведено низку реформ, які вразили своєю глибиною та значенням [20, с. 4].

У контексті розгляду міжнародної політики Туреччини у досліджуваній період також важливим є розуміння того, наскільки визначними були проведені у країні внутрішні реформи. Для цього варто більш детально розглянути вищезгадане обмеження впливу військових на політичне життя країни. Від часів Ататюрка вплив армії на політичні процеси у республіці був визначальним. Яскравими прикладами цього є те, що перші два президенти були фаховими військовими та те, що три державні перевороти (1960, 1971, 1980 рр.), були проведені саме військовими. Варто розуміти й те, що від часів Ататюрка саме армія виступала гарантом існування світської країни. Проте істотне зменшення впливу військових, хоча викликало занепокоєння щодо ґрунтовної зміни зовнішньо та внутрішньополітичного курсу Туреччини [21, с. 168], проте помітно додало демократичних ознак країні і збільшило вагу громадської думки, що було дуже важливо у відносинах з ЄС.

Проте саме громадська думка турецького населення поставилася до ідеї вступу в ЄС неоднозначно. Під час правління урядів Р. Ердогана негативно вплинуло на ситуацію зростаюче у великої кількості турків відчуття того, що Європа, до якої вони прагнули приєднатися, нехтує усіма турецькими ініціативами, спрямованими на зближення з ЄС. Війна об'єднаної коаліції під проводом США з Іраком у 1991 р., операція в Афганістані, інтервенція до Іраку у 2003 р. – усі ці події глибоко непокоїли не лише турецькі правлячі кола, але і суспільство країни [7, с. 367]. Порівняно швидка інтеграція інших європейських країн, які були економічно менш розвинутими ніж Туреччина, також негативно вплинула на громадські настрої у середині держави [7, с. 369]. Так, наприклад, слід згадати історію європейської інтеграції Хорватії, яка отримала статус офіційного кандидата на вступ до ЄС у 2004 р., а вже 1 липня 2013 р. країна стала повноправним членом союзу, що, як ми бачимо зайняло у неї набагато менше часу аніж у Туреччини. Варто зазначити і те, що істотне невдоволення у турецькому суспільстві викликав

також факт швидкої інтеграції до ЄС й країн, які під час «холодної війни» були учасниками Варшавського договору, тобто, на відміну від Туреччини, яка входила до складу НАТО, фактичними недавніми ідеологічними супротивниками більшості держав ЄС. Негативно було оцінено й вступ до ЄС Республіки Кіпр, що було пов'язано із невирішеністю територіальних суперечностей навколо острова.

У певній мірі, погляди Туреччини та ЄС на Близький Схід, Кавказ, Центральну Азію, Балкани та Чорноморський регіон у період 2003 – 2014 рр. відрізнялися, проте найголовнішою і для Анкари, і для Брюсселю була стабільність цих регіонів [20, с. 10]. Туреччина майже завжди була важливою та помітною силою у вищезгаданих районах. Тому потенційне об'єднання сил навколо ідеї про підтримку стабільної політичної ситуації у вищезгаданих регіонах і підвищення рівня партнерських відносин між обома сторонами могло набути нових якісних ознак саме на тлі зовнішньополітичних аспектів.

Швидкий вступ Туреччини до ЄС, звичайно, був малоочікуваною подією. Проте Р. Ердоган вдало використав невпевнену позицію Брюсселю щодо продовження інтеграційних процесів між ЄС та Турецькою Республікою для корегування зовнішньополітичного курсу країни [22, с. 7]. Підтверджує цю тезу помітна інтенсифікація зовнішньополітичних контактів Туреччини із країнами Близького Сходу: Іраком, Іраном, Сирією тощо.

Важливо розуміти й те, що турецькі правлячі кола переорієнтували зовнішню політику країни з чіткою метою вирішення геополітичних завдань, серед яких доцільно назвати енергетичну безпеку країни [23, с. 117], демографічні, соціальні, економічні чинники тощо.

Економічна криза ЄС стала нагодою для збільшення кількості євроскептиків у самій Туреччині. На період 2014 р. кількість населення Туреччини, яка підтримувала шлях європейської інтеграції значно скоротилася.

Таким чином варто говорити про те, що прийшовши до влади у 2003 р. уряд Р. Ердогана змінив зовнішньополітичні пріоритети країни. Значною мірою це було зумовлено і внутрішніми реформами, які допомогли новому уряду зосередити більше повноважень у власних руках, насамперед це стосується поступового але планомірного зменшення впливу військових на політичні процеси у державі.

Необхідно зазначити і те, що основним автором нової зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки став А. Давутоглу. У своїх роботах, присвячених історії та теорії міжнародних відносин він зумів обґрунтувати необхідність зміцнення зовнішньополітичного становища Туреччини шляхом використання історичної, політичної та культурної спадщини Османської імперії. Особливу увагу він звернув на те, що орієнтація сучасної офіційної Анкари виключно на Європу не має під собою історичного підґрунтя і не може трактуватися у варіанті, який був запропонований першим президентом Турецької Республіки М. Кемалем.

Під час урядування Р. Ердогана Туреччина почала поступово відходити від типової для республіки прозахідної орієнтації, що мало наслідком зміни у відносинах з ЄС.

Процес європейської інтеграції Туреччини, який було помітно активізовано після приходу до влади Р. Ердогана внаслідок парламентських виборів 2002 р., фактично зупинився у 2005 р. Ця пауза була вдало використана турецьким політичним керівництвом з метою переорієнтації громадської думки населення Туреччини у напрямку більш самостійної зовнішньої політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Turkish foreign policy: from status quo to soft power [Electronic resource]. – URL:
http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=281&story_ID=25, 2009.

2. The European Transformation of Modern Turkey / K.Derviř, M. Emerson, D. Gros, S. Ülgen. – Brussels: Centre for European policy Studies, 2004.
3. Tocci N. Turkey's neighbourhood policy and EU membership: Squaring the circle of Turkish foreign policy / N. Tocci // International Journal. – 2012. – Vol. 67. – № 1. – С. 65–80.
4. Кудряшова Ю. С. Турция и Европейский Союз: история, проблемы и перспективы взаимодействия / Ю. С. Кудряшова. – Москва, 2010. – 334 с.
5. Аватков В. А. Турция – НАТО: 60 лет [Электронный ресурс] / В. А. Аватков. – Режим доступа до ресурсу: <http://pda.iarex.ru/articles/29185/>.
6. Cornell S. What drives Turkish Foreign Policy? / S. E. Cornell // The Middle East Quarterly. – 2012. – № 19. – P. 13–24.
7. Shankland D. Islam and Politics in Turkey: The 2007 Presidential Elections and Beyond. / D. Shankland // International Affairs. – 2007. – Vol. 83. – №. 2. – 2007. – С. 357–371.
8. Возможные сценарии развития Турции до 2050 года / [Н. Ю. Ульченко, И. И. Иванова, Н. Г. Киреев и др.] // Восточная аналитика. – 2014. – № 4. – С. 25–28.
9. Davutođlu A. Turkey's humanitarian diplomacy: objectives, challenges and prospect / Ahmet Davutođlu // Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity. – 2013. – Vol. 41. – № 6. – P. 865–870.
10. Tocci N. Turkey and The European Union. A journey in the Unknown [Электронный ресурс] / Nathalie Tocci. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2014/11/turkey-european-union-journey-unknown-tocci/turkey-and-the-european-union.pdf>.
11. Davutođlu A. “The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis) Order”, Perceptions: Journal of International Affairs. – Vol. 2. – No. 4. – Dec. 1997. – Feb. 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/Clash-of-interests.pdf>
12. Шишков В. В. Перспективы образования неоимперских центров в арабомусульманском мире: политологический анализ / В. В. Шишков // Вестник

международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2014. – № 4. – С. 177–195.

13. A fading European dream [Электронный ресурс] // The Economist. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.economist.com/node/17276372>.

14. Пар А. Турция не будет членом Евросоюза, этот вопрос закрыт. [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1369981980>

15. Romano Prodi, president of the European Commission official visit in Turkey Turkish Grand National Assembly [Электронный ресурс]. – 2004. – Режим доступа:

http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-04-16_en.htm?locale=tr.

16. Успехи и неудачи Турции в реализации ее внешнеполитической концепции / [Е. П. Бужинский, И. И. Иванова, С. А. Корицкий и др.] // Турция: роль в современном мире. – Москва: ЦСА РАН, 2012.

17. Thumann M. Turkey's Role Reversals / Michael Thumann // The Wilson Quarterly. – 2010. – Vol. 34. – № 3. – P. 28–33.

18. Davutoğlu A. “The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis) Order”, Perceptions: Journal of International Affairs. – Vol. 2. – No. 4.

19. Dec. 1997. – Feb. 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/Clash-of-interests.pdf>

20. Ульген С. Место под солнцем или пятнадцать минут славы? Новый внешнеполитический курс Турции / С. Ульген ; пер. с англ. М. Коробочкина; Моск. Центр Карнеги. – М., 2011. – 39 с.

21. Акçакоса А. Turkey – Ready for the EU? [Электронный ресурс] / А. Акçакоса, F. Cameron, E. Rhein. – 2004. – Режим доступа до ресурсу: http://www.epc.eu/documents/uploads/365498427_EPC%20Issue%20Paper%2016%20Turkey%20Ready%20for%20the%20EU.pdf.

22. Надеин-Раевский В. А. Восточный вектор политики Турции (I). Реанимация «пантюркистского проекта» / В. А. Надеин-Раевский // Азия и

Африка в современной мировой политике: сб. статей. – М., 2012. – С. 163–183.

23. Fradkin H. POWER PLAY: Turkey's Bid to Trump Iran / H. Fradkin, L. Libby // World Affairs. – 2011. – № 5. – P. 6–15.

24. Гайдаева Ю. Ю. Турция: идеология и политика будущего. Неооттоманизм или кемализм / Ю. Ю. Гайдаева // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Социология. Политология. – 2014. – № 2. – С. 116–120.

THE INFLUENCE OF EUROPEAN INTEGRATION ON THE FORMATION OF TURKISH FOREIGN POLICY (2003 – 2014).

Abstract. The process of European integration of Turkish Republic is one of the most difficult topics in the history of international relations. This political process reacts on the international course and domestic policy of Turkish state.

The article is focused on the influence of European integration of Turkish Republic on the formation of Turkish foreign policy in the period of Recep Erdogan governments (2003-2014). The impact of European integration on changing domestic policy was analyzed in the context of formation of state international policy. Main ideas and foreign strategy concepts about European policy by Ahmet Davutoglu were considered too. The author emphasizes that the Turkish government could change the state international course after Justice and Development Party came to power in 2003. Since this time Turkish Republic started the process of changing traditional “west-oriented” policy.

Keywords: Turkish Republic, European Union, Ahmet Davutoglu, Recep Erdogan, European integration.

ВЛИЯНИЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ (2003 – 2014 гг.)

Аннотация. Процесс европейской интеграции Турецкой Республики является одной из наиболее сложных и актуальных проблем в истории международных отношений. Этот политический процесс оказал влияние и на общий внешнеполитический курс Турции.

В статье рассматривается влияние процесса европейской интеграции Турецкой Республики на формирование внешней политики государства в период деятельности правительств, возглавляемых Реджепом Эрдоганом (2003-2014 гг.). В контексте формирования внешней политики страны проанализировано влияние европейской интеграции на изменение некоторых особенностей внутренней политики Турецкой Республики. Исследованы основные идеи и принципы внешней политики Ахмета Давутоглу. Авторы приходят к выводу о том, что после прихода к власти в Турции в 2003 г. Партии справедливости и развития внешнеполитический курс государства был изменен. С этого времени следует говорить о том, что Турция пересмотрела свои традиционные прозападные взгляды.

Ключевые слова: Турецкая Республика, Европейский Союз, Ахмет Давутоглу, Реджеп Эрдоган, европейская интеграция.